

Органи прокуратури Волині: деякі аспекти діяльності у воєнні і перші повоєнні роки XX століття.

Кравчук В.М.

юридичного факультету
Волинського державного університету
імені Лесі Українки

В умовах демократизації українського суспільства після здобуття Україною державної незалежності точиться жвава дискусія навколо ролі і місця прокуратури в житті суспільства. Чимало дослідників стверджують, що впродовж усього радянського періоду прокуратура була невід'ємною частиною репресивної державної машини у тоталітарному суспільстві. Це значною мірою відповідає дійсності, проте обмежуватись таким спрощеним розумінням теж було б невірним. Історичний досвід свідчить, що навіть в умовах антидемократичного державного режиму існують механізми, які сприяють стабілізації суспільного життя, протистоять анархії і певною мірою обмежують свавілля представників владних структур. Одним з таких механізмів завжди був прокурорський нагляд за додержанням законів попри всю обмеженість можливостей “солдатів партії” в прокурорських мундирах реально впливати на стан законності навіть в її компартійному розумінні. При цьому не можна не враховувати особливостей політичної ситуації в окремих регіонах України, особливо в західних областях, де протягом декількох років існувало практично двовладдя: офіційних державних структур і формувань, які представляли національно-визвольний рух.

Лише недавно дослідники дістали доступ до архівних матеріалів того періоду, що стосувались діяльності прокуратури і які майже повністю були помічені грифом “таємно” чи навіть “цілком таємно”.

Формування органів прокуратури у Волинській області на завершальному етапі війни проходило поступово, оскільки від лютого до липня 1944 року частина території регіону все ще перебувала під німецькою окупацією. При цьому спосіб формування прокурорських кадрів цілком відповідав реаліям

командно-адміністративної системи. На прокурорські посади здебільшого призначалися поранені фронтовики, які поєднували перебування у шпиталях з опануванням “азів” юридичної практики, що обумовлювалось жалюгідним станом юридичної освіти у колишньому Радянському Союзі. Після двох місяців такого навчання цих людей призначали на прокурорські посади, і вони відразу ж потрапляли у вир бурхливих подій того часу, які спочатку мало чим відрізнялись від фронтових. Як відзначалось у повідомленні прокурора Волинської області Д. Симоненка прокуророві Української РСР Р. Руденку від 7 жовтня 1944 року “є чимало таких сіл, де взагалі відсутні органи місцевої влади. І райактив від райцентрів далі як на 3 – 5 км. не виїздить, а при в їзді до сіл беруть не менше 10 – 15 автоматників” [1].

Своєрідною рисою діяльності прокуратури того періоду була необхідність реагувати на факти порушень законності не лише, так би мовити, у “цивільній сфері”, але й у діяльності військових структур. Адже протягом декількох місяців у прифронтовій зоні, з якої частково було виселено місцеве населення, перебували фронтові і тиллові підрозділи Червоної Армії, сформованого у Радянському Союзі Війська Польського. Окремі їх представники, на жаль, поводити себе так, що це ставало предметом уваги прокуратури. Так, за доповідною запискою прокурора Колківського району від 23 квітня 1944 року органами військової прокуратури було притягнуто до відповідальності командування військової частини, а саме майора А. за примусове вилучення худоби та іншого майна у селян під загрозою застосування зброї [2]. Чимало зусиль довелося докласти і для припинення грабунків, які здійснювали деякі військовослужбовці частин, розташованих в обласному центрі.

Якими ж були пріоритетні завдання органів прокуратури того часу? Безумовно, на першому місці перебувало вирішення проблем, пов’язаних із захистом державних інтересів. В економічній сфері – це забезпечення проведення різних господарських кампаній: виконання планів вилучення сільськогосподарських продуктів, участі населення у лісозаготівлях, мобілізації

молоді на відбудову шахт Донбасу тощо. При цьому роль прокурорів як охоронців законності практично зводилася до мінімуму, і вони мало чим відрізнялись від представників інших державних і партійних структур. Наприклад, як відверто писав у своїй доповідній записці про роботу у 1946 році прокурор Ратнівського району, план роботи по здійсненню прокурорського нагляду ним був складений, але “намічені пункти виконані не були, оскільки вся увага зверталась на виконання господарсько-політичних кампаній (хлібозаготівлі, сіно, молоко, м’ясо, картопля), де район м’ясо виконав на 103%, сіно – на 100 %, картоплю – на 100 %” [3]. При цьому прокурори, як правило, не вагались з притягненням до кримінальної відповідальності, аж до арешту, осіб, які з тих чи інших причин не виконували зобов’язань перед державою у натуральній чи грошовій формі.

Вагоме місце в діяльності прокуратури займали питання боротьби з ухиленням від військової служби, особливо в період військових дій, і з так званим “дезертирством з трудового фронту”. Що ж стосується прокурорського нагляду за законністю арештів осіб, підозрюваних у причетності до повстанських акцій, то, звичайно, в тих умовах він не міг служити досить надійною гарантією законності, коли масові депортації підозрілих здійснювались силовими структурами мало не в плановому порядку. Тим більше, що доводилось одночасно вирішувати питання про санкціонування арешту багатьох осіб. Так, прокурором Олицького району з 1 березня по 10 квітня 1944 року було розглянуто такі матеріали на 70 осіб, проте 20 з них ним було звільнено з камер попереднього ув’язнення через відсутність доказів їх причетності до якоїсь протиправної діяльності [4]. Це мало місце і в інших районах, що можна розглядати як певне свідчення позитивного впливу представників прокурорського нагляду на забезпечення законності у сфері розслідування.

Що ж стосується правозахисної ролі прокуратури, то в цілому вона, безумовно, перебувала на другому плані, але поступово ставала все більш і більш відчутною. Це насамперед проявилось у досить численних втручаннях

прокурорів за фактами особливо обурливої поведінки представників партійно-державного апарату, які посилювали соціальну напругу серед населення. Так, секретар Колківського райкому партії У., організовуючи хлібозаготівлі в с. Підцаревичі, проводив масові обшуки, в тому числі вилучав зерно і у тих, хто на той час повністю уже розрахувався з державою. За перевищення влади його було засуджено до п'яти років позбавлення волі [5]. Секретар Олицького райкому партії Є. разом із співробітником райфінвідділу у с. Метельно вчинили крадіжку коней, упряжі і воза у жительки села, а у с. Липчани вкрали шестипудову свиню і тут же в селі її зарізали, за що також були притягнуті до кримінальної відповідальності [6]. Прокуратурою Ківерцівського району був притягнутий до відповідальності і засуджений судом до трьох років позбавлення волі голова Сокиричівської сільської ради К. за вимагання від громадян спиртних напоїв і грошей і побиття їх в разі відмови [7].

За період з 1 вересня 1945 року по 1 лютого 1946 року органами прокуратури Волинської області було порушено 30 кримінальних справ за фактами грубого порушення законності, вчинених представниками місцевих органів влади, в тому числі 5 – за незаконні обшуки з метою незаконного присвоєння вилученого майна у громадян, і 25 – за перевищення влади та інших незаконних дій споріднених з насильством та дискредитацією органів влади [8].

Цікаво відзначити, що в ряді випадків прокурори як представники відносно незалежної правоохоронної структури вважали своїм партійним і державним обов'язком інформувати обласне керівництво про ганебну поведінку місцевих керівників, що в принципі було властивим ще прокурорам Російської Імперії. Ось документ, який певним чином відбиває атмосферу того періоду, а саме, лист прокурора Цуманського району прокурору області від 17 квітня 1944 року: “Ставлю Вас до відома, що секретар РК КП(б)У Щ., голова виконкому райради К., райвійськом Ц. з 13 по 17 квітня пили безперервно самогон, не виходячи з приміщення, нараду працівників кооперації нікому було проводити. Третій секретар Ш. Виїхав у с. Сильно із зав. райземвідділу Ю.,

напився до безтями, почав кричати: “я секретар райкому, всіх постріляю” [9]. Які конкретно заходи впливу були до них вжито, з архівних даних не видно.

Серед правозахисної діяльності прокуратури тих часів слід виділити систематичні перевірки додержання законодавства про пільги для інвалідів війни та сімей загиблих військовослужбовців, надання їм державної допомоги, а також додержання трудових, житлових та інших прав громадян. Так, прокуратурою міста Луцька у 1947 році було перевірено виконання постанови Ради Міністрів СРСР від 5 жовтня 1946 року, яка стосувалась переселення осіб чеської національності на історичну батьківщину. Виявилось, що значна частина залишених ними державі будинків і квартир була використана не за призначенням, а ордери на них видані незаконно. Протиправні рішення були опротестовані і скасовані [10]. Всього за період 1941 – 1950 років органами прокуратури області було опротестовано 418 незаконних актів місцевих органів влади, внесено 327 подань з приводу порушень закону їх посадовими особами. В ряді випадків незаконні рішення були наслідком свавільних дій окремих представників влади. Так, за вказівкою уповноваженого Володимир-Волинського райкому партії К. група селян за невиконання різних повинностей була на декілька годин заперта у льосі, після чого сільвиконком прийняв незаконне рішення про залучення їх до різних примусових робіт, яке було скасовано за протестом прокурора [11]. В наступне п'ятиріччя (1951 – 1955 роки) активність органів прокуратури по боротьбі з порушеннями законності органами влади ще більше зростає: було опротестовано 938 незаконних актів і внесено 714 подань з приводу різних порушень закону в їхній діяльності. В умовах, коли компетенція судів щодо розгляду скарг на рішення органів влади була вкрай обмеженою, діяльність прокуратури справляла позитивний вплив на забезпечення законності у цій сфері.

На жаль, і в наступні роки, аж до останнього часу, органам прокуратури доводиться використовувати засоби нагляду для того, щоб домогтись перегляду незаконних рішень і припинення незаконних дій органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Правовий нігілізм, на жаль, має досить

глибокі корені, і тому було б передчасним прискорювати ліквідацію дії перехідних положень Конституції України (п. 9) щодо ліквідації прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів.

Певний інтерес являє і практика діяльності органів прокуратури у післявоєнні роки по підтриманню державного обвинувачення в судах. Тут можна відзначити дві суперечливі тенденції. З одного боку, прокурори були змушені орієнтувати суди на обрання досить суворих покарань стосовно осіб, які, за нинішніми мірками, не вчинили якихось серйозних правопорушень. Сумнозвісним Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року “Про кримінальну відповідальність за крадіжки державного і колективного майна” було передбачено винятково жорсткі покарання (аж до 25 років ув’язнення) навіть за дрібні крадіжки. З іншого боку, і в цих умовах прокурори і суди проявляли певну об’єктивність при розгляді справ цієї категорії. В другому півріччі 1947 року суди області винесли 23 виправдувальних вироки по цих справах, в тому числі і у зв’язку з відмовою прокурорів від обвинувачення. В першому кварталі 1948 року було виправдано 45 осіб. Прокурор м. Ковеля дав санкцію на арешт громадянина Л., який, навчаючись у Києві, привіз додому для потреб сім’ї 4 кг. цукру і 4 пари взуття, звинувативши його у спекуляції. Проте помічник прокурора, виявивши принциповість, відмовився в суді від підтримання обвинувачення і суд виніс виправдувальний вирок. Такої принциповості, на жаль, зараз бракує деяким прокурорам, які не бажають визнавати помилок, що обумовили незаконне притягнення громадян до кримінальної відповідальності, і домагаються будь-що винести обвинувальний вирок.

Не можна не звернути увагу і на те, що у складних повоєнних умовах органи прокуратури відчували постійний кадровий “голод”, особливо у 1944 – 1945 роках. Деякі працівники так і не змогли опанувати нову для себе діяльність, а окремі з них скомпрометували себе негідними вчинками. Проте загалом діяльність органів прокуратури в складних умовах повоєнного

лихоліття певною мірою сприяла стабілізації соціально-економічної і політичної обстановки в області.

Використані джерела:

1. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). – Фонд 511, опис 2, справа 8, арк. 16.
2. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 9, арк. 2.
3. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 49, арк. 7.
4. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 2, арк. 6.
5. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 26, арк. 35.
6. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 32, арк. 18.
7. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 34, арк. 12.
8. ДАВО. – Фонд 511, опис 6, справа 142, арк. 25.
9. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 9, арк. 2.
10. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 26, арк. 37.
11. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 26, арк. 85.
12. ДАВО. – Фонд 511, опис 2, справа 11, арк. 9.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії, історії держави і права та конституційного права Волинського державного університету імені Лесі Українки.